

SZABÓ ANDREA – OROSS DÁNIEL¹

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSRE HATÓ TÉNYEZŐK EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBAN – A MAGYAR ESET

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.2.72

ABSZTRAKT

A tanulmány a *European Social Survey* (ESS) és saját kutatásból származó további empirikus adatokat felhasználva magyarázatot keres arra, hogy nemzetközi szinten összehasonlítva miért mutat csökkenő tendenciát a magyarok politikai érdeklődése. Elemzésünk kiindulópontja, hogy a magyarázat a „politika”, mint kifejezés erodálásában rejlik. Azt feltételezzük, hogy van kapcsolat a politikára vonatkozó asszociációk és a politikai érdeklődés között: a negatív asszociációk csökkentik, míg a pozitív asszociációk növelik a válaszadók politikai érdeklődését. Ezen túlmenően kutatásunk azt is feltárja, vajon a kulturális tőke, ezen belül is az iskolázottság befolyásolja-e elsősorban azt, hogy ki milyen asszociációkkal rendelkezik a politikáról. Eredményeink alapján az, aki nem negatív véleménnyel rendelkezik, inkább a politikailag érdeklődők táborába tartozik, az erős, negatív érzelmi töltetű válaszokkal rendelkezők pedig kevésbé érdeklődnek a politika iránt. Előzetes várakozásainkkal szemben a politikára vonatkozó pozitív asszociációkat hazánkban elsősorban nem a kulturális tőke mértéke határozza meg, hanem az, hogy valaki jobboldalinak vallja-e magát vagy sem.

Kulcsszavak: politikai érdeklődés, politikával kapcsolatos asszociációk, politikai affinitás

FACTORS INFLUENCING POLITICAL INTEREST- THE HUNGARIAN CASE FROM A EUROPEAN PERSPECTIVE

ABSTRACT

The paper aims to explain the decreasing trend of Hungarian citizens' political interest that is mirrored by datasets of the European Social Survey (ESS). The starting point for our analysis is that the explanation lies in the eradication of "politics" as an expression. We assume that there is a link between political associations and political interest: negative associations reduce, while positive associations increase the political interest of respondents. In addition, our research also reveals whether positive associations are linked to cultural capital, including the level of education. Based on our results, the more politically interested are those who do not have a strong affective opinion, while those with strong negative emotional responses are less interested in politics. In Hungary, positive associations related to politics are not primarily determined by the extent of cultural capital, but by identification with right-wing political ideology.

Keywords: political interest, association with politics, political affinity

¹ Szabó Andrea, tudományos főmunkatárs, MTA TK PTI. Oross Dániel, tudományos munkatárs, MTA TK PTI.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSRE HATÓ TÉNYEZŐK EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBAN – A MAGYAR ESET

BEVEZETÉS

A *European Social Survey* (ESS) hetedik hullámában a politikai érdeklődés új, eddig nem vizsgált dimenzióiról kérdezték a válaszadókat, amelyek révén többtinformációhoz juthatunk egy adott ország politikai rendszere, valamint az állampolgárok politikai részvételhez szükséges kompetenciáinak megítélése kapcsán. Fontosnak tartjuk, hogy a magyar állampolgárok politikai érdeklődését, mint az állampolgárok politikához kapcsolódó attitűdjének kulcsváltozóját európai összefüggésben mutassuk be (Oross–Szabó 2017).

Tanulmányunkban a politikai érdeklődés annak mértékét fejezi ki, hogy a politika mennyire kelti fel az állampolgárok figyelmét (Van Deth 1990: 275–278). Amikor a különböző nemzetközi vizsgálatok politikai érdeklődésre vonatkozó változóinak megbízhatóságát tesztelték (Lee et al. 2015), a szerzők azt találták, hogy a változó az egyes adatbázisokban rendkívüli hasonlóságot mutat, a különböző vizsgálatokban rögzített különböző skálatartományú változók működése közötti különbségek nem szignifikánsak, s a rendelkezésre álló adatok bőségét is figyelembe véve a politikai érdeklődést mérő változót érdemes volna gyakrabban bevonni nemzetközi összehasonlító elemzésekbe.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy az ESS, valamint más empirikus kutatások adataira támaszkodva bemutassuk a politikai érdeklődés alakulását. Nem egyszerűen a politikai érdeklődés alapmegszólásának vizsgálatára törekszünk tehát (az is érdekes persze), hanem magyarázatot kívánunk adni arra, hogy nemzetközi összehasonlításban miért olyan a magyarok érdeklődése, mint amit az adatok mutatnak. Ez utóbbi kérdés megválaszolásához saját kvalitatív és kvantitatív vizsgálatot készítettünk, amely a politikára vonatkozó asszociációk elemzését teszi lehetővé. Azt feltételezzük, hogy a magyarázat a „politika”, mint kifejezés erodálásában rejlik.

ELMÉLETI HÁTTÉR ÉS HIPOTÉZISEK

A politikai érdeklődés a politikai viselkedés vizsgálatának egyik kulcstényezője. Kialakulása, megléte a demokratikus állampolgári attitűdök alapját képezi, mert a politikáról elérhető tudás és információ megszerzésének nélkülözhetetlen alkotóeleme (Luskin 1990). A politikai érdeklődés kialakulása kapcsán a legtöbb tanulmány a család befolyását, az egyén gazdasági helyzetét és erőforrásait tekinti döntőnek. Tanulmányok sora mutatott rá arra, hogy az oktatásban eltöltött idővel összefügg a politikai érdeklődés, civil felelősségvállalás mértéke. (Kaid–Holtz–Bacha 2008: 420). Egyfajta tágan értelmezett politikai affinitás elengedhetetlen akár a választási részvétel, akár más politikai aktusokban való részvétel kialakulásához, egyúttal alapja lehet a politikai tér tudatos állampolgári használatának.

Inglehart szerint a hasonló kulturális örökséggel rendelkező országok közel állnak egymáshoz a politikai értékek „térképén” (Inglehart 1997: 335). Ez a koncepció széleskörű tudományos vitát generált, amire területi okokból ezúttal csak utalunk. Inglehart a volt kommunista országokat önálló politikai kultúráként kezeli, Európán belül különbséget téve ezen kívül katolikus, protestáns és angolszász kultúrák között is. Inglehart munkáját kritizálva Haller (2002: 149) úgy véli, hogy a kultúrák vallási, nyelvi, politikai és területi különbségek kombinációi. Huntington (2006) szerint értékek, normák, vallási normák és hasonló világnézetek kapcsolódnak a civilizációkhoz (Huntington 2006: 50), ami az általunk vizsgált esetben Európa különböző régióira is igaz.

A posztkommunista országok állampolgárai körében a politikától való távolságtartás és az alacsony politikai hatékonyságérzet máig komoly problémák. Figyelembe véve a politikáról alkotott elképzelések és a politikai viselkedés hasonlóságait, azt feltételezzük, hogy a „posztkommunizmus”, mint kategória nem veszítette el jelentőségét (Howard 2003). A posztkommunista országok változása lassan és egyenetlenül történik (Mierina–Rungule 2012).

Az ESS adatai lehetőséget nyújtanak számunkra arra, hogy megvizsgáljuk a politikai érdeklődés változásának trendjét, különös tekintettel Magyarország helyzetének változására. A kutatássorozat korábbi adatait vizsgálva Róbert Péter és Szabó Andrea (2016) arra a következtetésre jutott, hogy a magyar társadalom politikai érdeklődési szintje 2002-höz képest lassú, de szinte folyamatos csökkenést mutatott.

H1: A magyar adatok nemzetközi kontextusban történő vizsgálatakor azt feltételezzük, hogy jelentős regionális különbségek mutathatók ki Európában, így a politikai érdeklődést tekintve a hagyományos protestáns-katolikus (észak-déli) törésvonal és a volt kommunista országok sajátosságai (kelet-nyugati törésvonal), valamint a posztkommunista országok fent jelzett sajátosságai az általunk vizsgált ESS adatbázisokban is érvényesnek bizonyulnak.

Bár a politikai érdeklődés vizsgálata Magyarországon több évtizedes múltra tekint vissza, soha sem volt a hazai politikatudományi elemzések középpontjában. A politikai szociológiai vizsgálatok az 1980-as évektől alkalmazták a „Mennyire érdekli Önt a politika?” kérdést. Csepeli György és Szabó Ildikó például 1984-ben jelentette meg azt a tanulmányát, amelyből kitűnik, hogy 1980-ban a 14–30 évesek 12 százalékát érdekelte nagyon, 56 százalékát közepesen a politika, a kicsit érdeklődők 22, míg az egyáltalán nem érdeklődők 9 százaléknyan voltak (Csepeli–Szabó I. 1984: 27–28, Szabó I. 2000: 92). Főként a fiatalok politikai érdeklődését vizsgálták trendszerűen a kutatók, a felnőtt népességgel kapcsolatosan leginkább magyarázó változóként merült fel az érdeklődés (lásd pl. Gázsó F.–Gázsó T.1993, Stumpf 1995, Szabó I.–Örkény 1998, Gázsó F.–Laki 2004). Mindez abból is adódhatott, hogy a politikai szocializációs szakirodalom alapján a politikai érdeklődés kialakulásának kulcsfontosságú időszaka a középiskolás kor utolsó egy-két éve, valamint a felsőfokú tanulmányok időszaka (Percheron 1974, 1999). A bevonódás ekkor történhet meg, ekkor alakulnak ki – vagy legalábbis alapozódnak meg –, azok a készségek, tudások, értékek és attitűdök, amelyek a felnőttek többsége számára a későbbi politikai kötődések alapjául szolgálnak. A hazai politikatudományi irodalom fenti sajátosságát figyelembe véve elemzésünkben kiemelt figyelmet szentelünk a fiatalokra vonatkozó legújabb hazai és nemzetközi vizsgálatok eredményeinek.

A fenti sajátosságok azonban még nem nyújtanak maradéktalan választ arra a kérdésre, hogy a politikai érdeklődés tüzetes vizsgálatára miért nem történtek érdemi kísérletek az 1990 és 2000-es években (szemben

például a választói magatartás alapos, többszempontú megismerésével). Hogy csak egy eklatáns példával bizonyítsuk állításunkat: a Politikatudományi Szemle 1992 és 2017 között megjelent összes cikkének címében egyetlen alkalommal sem szerepel a „politikai érdeklődés” kifejezés, továbbá nem találtunk olyan cikket, amely ezt a témát empirikus eszközökkel alaposan körüljárta volna.

Tanulmányunkban a politikai érdeklődés mögöttes tényezőinek egyikeként, a politika szóra vonatkozó asszociációkat és a politikai érdeklődés kapcsolatát is vizsgáljuk. Ennek háttere, hogy Annick Percheron francia szociológus a szocializáció három szintjét különbözteti meg: a technikai képzést, a tapasztalati szocializációt és a politikai nyelv elsajátítását. Véleménye szerint minden kultúra abban a jelentésvilágban él, melyet az egyén fel tud építeni magában. Értelmezésében a szocializáció része a politikai jelek elsajátítása (Percheron 1974/1999: 14). Mára klasszikussá vált politikai szocializációs vizsgálatában a francia gyermekek politikai szókincsét elemezte (Percheron 1974/1999: 79–99). Azt találta, hogy minél átpolitizáltabb a szókészlet és minél erősebben utal a választásokra, annál kevésbé ismerik a gyerekek és annál ellenségesebbek vele szemben. A franciák összességében igyekeznek nem beszélni a politikáról, mert a politika konfliktusok és viták forrása. Azt feltételezzük, hogy a fenti franciaországi vizsgálathoz hasonlóan a politika szó értelmezésében mutatkozó eltérések ideológiai orientáció alapján elkülönülő csoportokra vezethetők vissza.

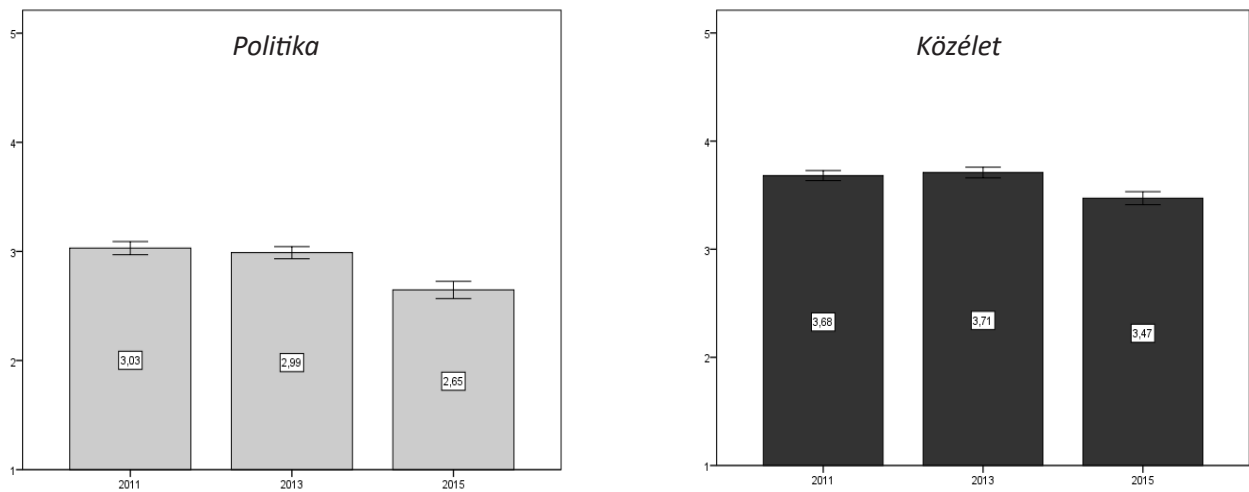
A témához kapcsolódóan a fentiekén túlmenően figyelembe vesszük a hazai politikai diskurzus változását is. Szűcs Zoltán Gábor tanulmányában (2012) azt állítja, hogy az ezredforduló időszaka fordulópontnak bizonyult a magyar politikai gondolkodás történetében is: míg a kilencvenes éveket egy úgynevezett szociologizáló politikai nyelv dominanciája határozta meg, a kétezres évek egy újkonzervatív nyelv megjelenéséről, elterjedéséről szóltak. Tanulmányában a politikai diskurzusban megjelenő nyelvi alakzatokra (pl. alapfogalmakra, témakonstrukciókra, narratívákra, normákra) és az ezek használatából kirajzolódó diszkurzív stratégiákra fókuszálva leírja az újkonzervatív nyelv legfontosabb sajátosságait (Szűcs 2012: 132), majd arra a következtetésre jut, hogy még azon politikai szereplők számára is orientációs pontként szolgált egy újkonzervatív nyelvre épülő diskurzus, akik egyébként más eszközöket tartottak megfelelőnek a politikai valóság értelmezésében. Az újkonzervatív nyelv egyszerre értelmezési keret (valóságértelmezés) és politikai stratégia is. Politikai stratégia egyrészt azért, mert megnehezíti az ellenfél dolgát, másrészt a hétköznapi emberek számára ismerőssé teszi a politikát., vagyis közel viszi életvilágukhoz a politikát és a politikai nyelven keresztül a politikai cselekvést. A politika így arról is tud szólni, amire az emberek vágnak, amitől félnek, egyáltalán önmagukról. Aki ezt a nyelvet elsajátítja, magáévá teszi az egész Fidesz által uralt politikai diskurzust. Úgy véljük, hogy az újkonzervatív nyelv dominánssá válása a politika korábitól eltérő értelmezéséhez vezet.

POLITIKA ÉS KÖZÉLET SZÉTVÁLASZTÁSA

A 2010-es évek óta a hazai szakirodalomban kibontakozóban van egy tudományos diskurzus a politikai érdeklődés és a vonatkozó attitűdök változásáról, illetve arról, hogy érdemes lenne a politikai érdeklődést megkülönböztetni a közéleti, társadalmi problémák iránti érdeklődéstől.

Egy egyetemista-főiskolás vizsgálat három etapjának (2011, 2013, 2015) eredményei jelezték először (Szabó–Oross 2017, Szabó–Oross 2014), hogy a politika iránt érezhetően, statisztikailag releváns módon kisebb

1. ábra. A közélet és a politika megítélése az egyetemisták és főiskolások között, 2011/2012, 2013 és 2015
Egytől ötig terjedő skála átlagai (1 = egyáltalán nem érdeklő, 5 = nagyon érdeklő)

Forrás: Az Aktív Fiatalok 3 hullámának egyesített adatbázisa. N=4810

az érdeklődés, mint a „közélet” iránt (1. ábra) oly módon, hogy míg a politika esetében fokozatos csökkenő tendencia mutatható ki, addig a közélet viszonylatában stagnálásról, illetve kisebb elmozdulásról beszélhetünk.²

Pataki Gyöngyvér (2013) a debreceni egyetemisták körében egy olyan projektív módszert alkalmazott, amely lehetővé tette az intézmények politikai szocializációban betöltött szerepének összevetését a hallgatók köréről alkotott elképzeléseivel. A tanulmány megállapította, hogy a hallgatók a közélet fogalma alatt az általában vett magyar emberről vagy a közvetlen hétköznapijaikban lejátszódó eseményekről beszéltek, ami arra utal, hogy állampolgári kultúrájukból hiányzik a közélet modern társadalmakra jellemző képe. Az eredmények alapján személyes viszonyuk is nélkülözi az aktív, résztvevő állampolgárra jellemző késztetéseket. A magyar közélet kapcsán a bűnözés, a kilátástalanság és az irányítottság tematizálódott. A politikai véleménynyilvánítás tabuként jelent meg, a hallgatók a nézetek ütköztetését nem tekintik a követendő értelmiségi ethosz részének. A fiatalok elhatárolódnak a közélettől, ennek okaként a politikai aktorok dilettantizmusát, a demokratikus érdekartikuláció hiányát és a magánérdek túlsúlyát nevezték meg (Pataki 2013: 104–105).

A politika és a közélet fogalma – állításunk szerint – elválik egymástól. A közélet egy szélesebb, kevésbé átideologizált és kevésbé átpolitizált fogalom. A politika viszont erősen negatív értéktöltetű, függőségi viszonyrendszerre építő, a hétköznapi valóságtól teljesen elszakadt fogalom. Ennek megnyilvánulása a már hivatkozott egyetemista kutatásokban is tetten érhető. A hallgatóknak ugyanis nyitott kérdésre válaszolva, saját szavaikkal kellett megfogalmaznia, hogy mit jelent számukra a politika. Az alábbi ábra jól mutatja, hogy 2013 és 2015 között a politikával kapcsolatos asszociációk az egyébként is túlnyomóan negatív kontextusból a teljesen negatív kontextusba kerültek át. Míg 2013-ban a leggyakoribb említés a hazugság volt, addig 2015-ben a magyar egyetemisták és főiskolások a korrupcióval azonosították a politikát. 2013-ban fel-felbukkantak a korrupció mellett olyan értéksemleges kifejezések, mint hatalom, parlament, közélet, pártok, társadalom vagy vita, 2015-ben azonban hazugság mellett a csalás, a lopás, a „pénz” kifejezések is erőteljesebbé váltak. (Oross–Szabó 2017).

² Hasonló következtetésre jutott a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatfelvétele alapján a nagymintás ifjúságkutatást vezető kutatói team is. A 15–29 éves politikai érdeklődése ugyanis a 2000-es évek eleje óta tartóan két átlagpont körül mozog, míg a közéleti érdeklődés 2,5 átlagpontot meghaladó mértékű (Székely–Szabó 2016, 82).

2. ábra.

Mi az az első (egyetlen) szó, ami eszedbe jut erről a kifejezésről: politika?
szófelhő – említések gyakorisága alapján, 2013, 2015, egyetemista-főiskolás minta*

*szó szerinti asszociációk, helyesírási hibák kijavítása után. Minél nagyobb egy-egy szó, annál magasabb az említettsége.

Forrás: Oross–Szabó 2017:104.

Kutatásunkban ezért abból az alaptézisből indulunk ki, hogy a „politika” szó negatívan hat az állampolgárok politikai érdeklődésére, a szóhasználat egyúttal befolyásolja a fogalomról alkotott vélekedéseket. Mindezek alapján úgy véljük, hogy összefüggés mutatkozik a politika szó magyarországi negatív társadalmi megítélése és a politikai érdeklődés csökkenése között. A közélet esetében ilyen egyértelmű összefüggésre nem számítunk.

H2: Azt feltételezzük, hogy a politika szó leértékelődésével összefüggésben a magyar állampolgárok csökkenő politikai érdeklődését a politikával kapcsolatos negatív konnotációkkal magyarázhatjuk. Feltevésünk szerint minél negatívabb asszociációkkal rendelkezik valaki a politikáról, annál kevésbé fog érdeklődni iránta, azaz annál inkább taszítani fogja a politika. Ebben az esetben ugyanis érzelmei a politikától való eltávolodást fogják elősegíteni.

A politikai részvételt vizsgáló kutatások terén az utóbbi időben domináns irányzattá vált *Civic Voluntarism Model* (ld. pl. Sidney Verba, Kay Schlozman, Henry Brady vagy Norman Nie munkáit) elmélete szerint az iskolai végzettség a politikai részvételhez szükséges erőforrásokkal való rendelkezés kulcsfontosságú indikátora, ami egyébként önmagában is erőforrást – tőkét – jelent. Verba, Schlozman és Brady (1995) szerint az oktatásban eltöltött idő növeli a politikai érdeklődést. Mikael Persson (2013) az iskolai végzettség és a politikai részvétel közötti kapcsolat értelmezésére háromféle magyarázatot kínál: az első szerint az oktatásban eltöltött idővel fejlődnek az egyének kognitív készségei, amelyek elősegítik a politikai részvételt. A második magyarázat szerint a továbbtanulás és a politikai részvétel mögött ugyanazok a pszichológiai tényezők és szocializációs folyamatok állnak. A harmadik modell szerint az oktatás hatása a társadalmi státuson keresztül, közvetetten érvényesül: a magasabb iskolázottság révén kialakított kapcsolathálónak részvételt növelő szerepe van (Susánszky 2018: 29–30).

Napjainkban egyre növekszik a fiatalok politikai érdeklődésének és politikai aktivitásának hiánya fölötti aggodalom a nyugati demokráciákban. Mindez a hagyományos szocializációs elméleteket felülvizsgáló új kutatásokhoz vezetett. A klasszikus szocializációs elmélettől eltérően a Russo–Stattin szerzőpáros (2017) eredmé-

nyei alátámasztották, hogy a politikai érdeklődés növekedése együtt jár az egyéni autonómia, a politikai készségek és kapcsolatok növekedésével, vagyis a politikai érdeklődés a fiatalok politikai fejlődésének alapját képezi.

Az iskola politikai szocializációban játszott szerepét vizsgálva a Koskimaa–Rapelli szerzőpáros (2015) ki-mutatta, hogy még a rendkívül fejlettnak számító finn iskolarendszerre is igaz, hogy az iskola szerepe általában véve (amennyiben nem vezet be speciális, a diákok állampolgári ismereteit fejlesztő képzéseket) másodlagos a család, illetve a kortársak politikai érdeklődést meghatározó szerepével összevetve. Az iskola szerepe a tekintetben meghatározó, hogy teret ad a politikára vonatkozó tények elsajátításához. A Claes–Hooghe szerzőpáros (2017: 43) a politikai ismeretek oktatásának a politikai bizalomra gyakorolt hatását belga diákok körében folytatott panelvizsgálatokon elemezve jelezte, hogy az oktatásnak pozitív hatása van a bizalomra. Közvetlenül a politikát érintő kérdések oktatása a fiatalok politikai érdeklődésére hat, míg az egyéb, demokratikus légkörrel összefüggő közvetett tényezők (például az osztály légköre, az oktatás szellemisége) a politika iránti bizalomra gyakorol hatást.

H3: Úgy véljük, hogy a kulturális tőke, ezen belül is a megszerzett iskolázottsági szint befolyásolni fogja azt, hogy ki milyen asszociációkkal rendelkezik a politikáról. Magasabb iskolázottság révén a kérdezettek kevésbé negatív válaszokat tudnak adni, ez pedig a politikai érdeklődésre is közvetve hatni fog.

ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

Tanulmányunkban döntően két adatfelvétel eredményeit használjuk. Az első a European Social Survey (ESS), amely 2002 óta két évente összehasonlító nemzetközi adatokkal szolgál az európai társadalmak demográfiai, társadalmi állapotáról, a lakosság politikai és közéleti preferenciáinak alakulásáról és a társadalmi attitűdök, illetve a cselekvéseket befolyásoló értékek változásairól. Ezidáig Magyarországon az ESS 7 hulláma készült el.³ A megkérdezettek száma hullámonként 1500–2000 fő volt, amely a 15 éven felüli népességet reprezentálta.⁴

Kiegészítő kutatásként tanulmányunkban egy telefonos adatfelvétel eredményeit is figyelembe vesszük. 2016 október folyamán a Századvég készített egy 1000 fős, a magyar felnőtt népességre nem, korcsoport, település típusa és régió alapján reprezentatív omnibusz adatfelvételt (továbbiakban lakossági omnibusz-adatfelvétel), amelybe kérésünkre néhány, a politikával kapcsolatos kérdés is bekerült.⁵

Szintén figyelembe vettük az NKFIH (119603: *Részvétel, képviselet, pártosság*) által támogatott választáskutatási program keretében készített négy darab fókuszcsoportos beszélgetés eredményeit.⁶ A 8–8 fős beszélgetések során külön témablokk szólt a politika és a közélet megkülönböztetéséről. A fókuszcsoportos beszélgetésen résztvevőknek projektív technikával el kellett képzelniük a egy képzeletbeli Közélet Országot és egy képzeletbeli Politika Országot.

3 Az egyes kutatások módszertanáról részletesen lásd: <http://ess.tk.mta.hu/modszertan/>.

4 Az ESS adatfelvételével összefüggésben érdemes utalni Róbert–Oross–Szabó (2017) cikkére, akik felvetik az adatfelvételekkel összefüggő választási hatásokat. Úgy vélik, hogy azokban az években, amikor az adatfelvétel és az országgyűlési (és ezzel párhuzamosan az önkormányzati) választások egybe esnek, annak érdemi hatása lehet a kapott adatokra különösen a politikai aktivitás, és véleményünk szerint a politikai érdeklődés terén egyaránt (Róbert–Oross–Szabó 2017: 127–128).

5 Adatfelvétel módja: CATI. Adatfelvétel ideje: 2016. október 21–27. A kutatás lebonyolításáért és az adatok rendelkezésre bocsátásért köszönettel tartozunk a Századvég Alapítványnak.

6 A beszélgetések Budapesten, Miskolcon és Pápán 2017 májusában készültek.

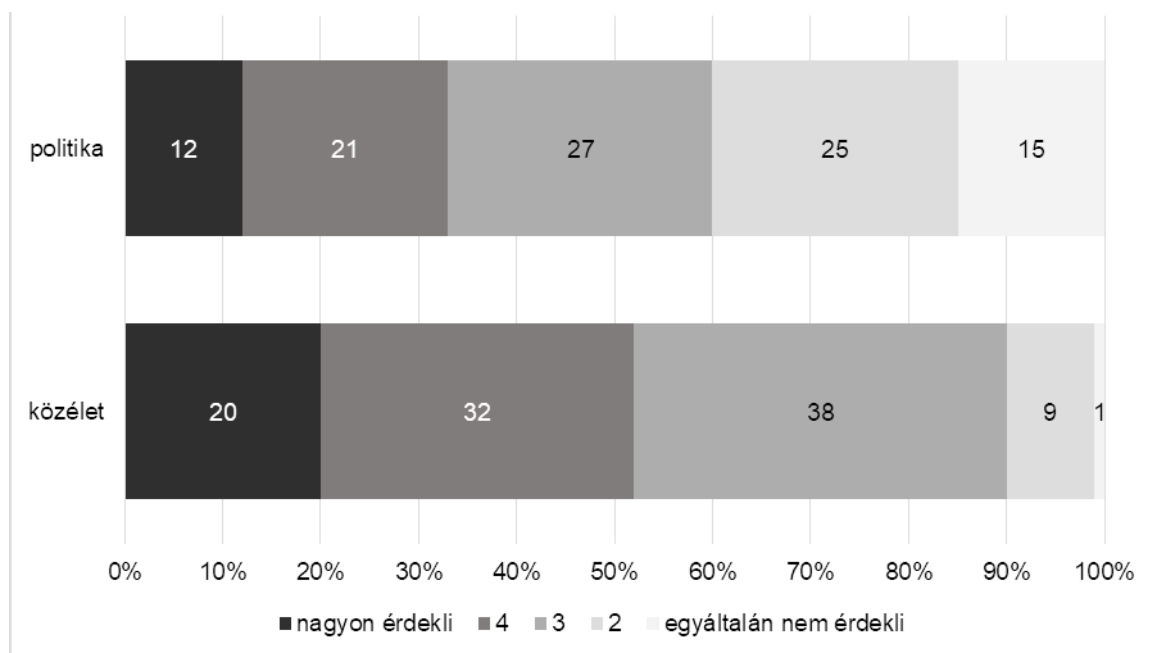
FÜGGŐ VÁLTOZÓ

Vizsgálatunkban a függő változó a politikai érdeklődés, amelyet az ESS hagyományosan attitűdskálával mér. A skála négy értéket vehet fel (4-nagyon érdeklődik, 1-egyáltalán nem érdeklődik. A skálának nincs közepe, ezért a kérdezetteknek mindenképpen valamelyik oldalra el kellett helyezniük saját politikai affinitásukat.

Az elemzésben használt második, lakossági omnibusz-adatfelvétel 5 fokú skálát használ (5-nagyon érdeklődik, 1-egyáltalán nem érdeklődik). A skála nonverbális jellegű, azaz csak a két szélsőérték van megnevezve, a köztes értékek – beleértve a középpontot – viszont nem. A változó megoszlását az alábbi ábra mutatja.

3. ábra.

*Mennyire érdeklik Önt a közéleti kérdések, társadalmi problémák? Mennyire érdekli Önt a politika? 2016
Egytől ötig terjedő skála megoszlása (1 = egyáltalán nem érdekli, 5 = nagyon érdekli)*

Forrás: lakossági omnibusz-adatfelvétel, 2016.

Politikai érdeklődés átlaga: 2,9; közéleti érdeklődés átlaga: 3,59 átlagpont.

A két változó közötti kapcsolatra vonatkozó statisztikák: Pearson χ^2 : 552,423, sig: 0,000; Cramer's V: 0,371. Pearson's R: 0,593, sig: 0,000.

MAGYARÁZÓ VÁLTOZÓK

A második hipotézis teszteléséhez magyarázó változóként a fentebb már jelzett, 2016-ban készült lakossági omnibusz adatfelvétel során alkalmazott nyitott kérdést használjuk. A kérdés pontosan így hangzott: „Mi az az első szó, ami eszébe jut erről a kifejezésről: politika?” A politikával kapcsolatos asszociációkat több lépésben szűkítettük dichotóm változóvá. Először 3 kategóriát képeztünk: negatív, neutrális és pozitív asszociációk. Negatív asszociációk közé került minden olyan szó, szinonima, amely az alábbi táblázatban felsorolt 9 szókapcsolat köré csoportosult.

A második csoportban a semleges, közpolitikai leírószavak szerepelnek (kormánytól közéletig). A negatív és a semleges válaszok elválasztása viszonylag egyszerű feladat, a semleges és pozitív attitűdök közötti határ ugyanakkor korántsem annyira nyilvánvaló. Különösen vitatott lehet, hogy a verseny, intézkedés, diplomácia szócsoport a neutrális vagy a pozitív asszociációk közé kerüljön-e.

1. táblázat.

A szóasszociációk megoszlása negatív – neutrális – pozitív értékelések között

Kifejezés	Említések száma
<i>Negatív</i>	
Korrupció–pénz–lopás	170
Konkrét durva szitokszó	96
Hazugság–megtévesztés–manipuláció	89
Ellentét–feszültség–acsarkodás	57
Nem szeretem–utálok–gyűlölöm	36
Szükséges rossz	32
Kaotikus–szövevényes–túl bonyolult	14
Inkorrekt–értékvesztés	6
Egyéb negatív	4
Összesen	504
<i>Neutrális</i>	
Irányítás–intézkedés–verseny–diplomácia	42
Kormány–országgyűlés–magyarország–közösség	55
Hatalom–népképviselő	15
Pártok–politikusok–képviselők	15
Érdek–érdekvégyesítés–képviselő	12
Fidesz–Orbán Viktor	10
Közélet, migráció, egyéb semleges szó	4
Összesen	153
<i>Pozitív</i>	
Pozitív szókapcsolatok (pl. Politikusok értünk dolgoznak, a politika fontos, minden, az élet maga)	39
Felelősség-felelősségvállalás	8
Demokrácia	6
Összesen	53
Egyéb, semmi, nem érdekel, nem válaszol, értékelhetetlen	296

Forrás: Lakossági omnibusz-adatfelvétel, 2016.

Erősen pozitív véleménnyel („maga a demokrácia, nem más, mint az élet”, „a politikusok értünk dolgoznak”, stb.) ugyanakkor igen kevesen rendelkeznek Magyarországon. E dilemmákra, valamint az alkalmazott megoldásra az elemzés későbbi szakaszában visszatérünk.

KONTROLLVÁLTOZÓK

A magyarázó modellekben kontrollváltozóként használtuk a szokásos szociodemográfiai változókat, a nemet, a kort, a gazdasági aktivitást (aktív/pénzkereső vagy sem), az állandó lakhely szerinti település típusát és az iskolázottságot az adott statisztikai módszernek megfelelő kódolással.

A politikai típusú változók közül a bal-jobb orientációt vontuk be az elemzésbe. Bár rendelkezésünkre állt a pártpreferencia, de a két változó közötti relatíve magas kapcsolat (Cramer’V=0,455) miatt úgy döntöttünk, hogy inkább az előbbi változót használjuk kontrollváltozóként. Megjegyzendő, hogy az adatfelvétel a bal-jobb orientációt nem a hagyományos többfokú nonverbális skála, hanem egy három értékű változó segítségével vizsgálta, ahol 1=bal, 2=centrum, 3=jobboldali, ezért a baloldali versus jobboldali orientációt két darab 0–1 értékű változóvá kódoltuk (külön a baloldalit és külön a jobboldalit).

Az elemzés elején leíró statisztikai eredményeket mutatunk be, majd ANOVA statisztikákat futtatunk, illetve regressziós modelleket elemzünk.

EREDMÉNYEK

A politikai érdeklődés trendjei 2002–2015

A European Social Survey adatfelvételei alapján Róbert Péter és Szabó Andrea (2016) úgy véli, hogy a magyar társadalom politikai érdeklődési szintje 2002-höz képest lassú, de szinte folyamatos csökkenést mutatott. Míg 2002-ben az 1–4 skála átlaga 2,37 ponton állt, addig 2015-ben 1,96 átlagpont volt, úgy, hogy egy-egy évben, egészen pontosan a választások éveiben (lásd sötét színű sorok) stagnált, vagy minimális mértékben emelkedett. A tendencia viszont összességében nagyon is világos irányt mutat (lásd változás 2002-höz képest oszlop). 2010-et követően felgyorsult a politikai érdeklődés csökkenése, 2012-ben a mérések történetében először 2 átlagpontnál alacsonyabb érdeklődés alakult ki, amely 2015-re is megmaradt.

2. táblázat
A politikai érdeklődés szintjének változása, 2002–2015
(1–4 fokú skála átlaga, ahol 1=egyáltalán nem érdeklő, 4=nagyon érdeklő)

ESS hullám	átlag	változás az előző hullámhoz képest	változás 2002-höz képest	esetszám	szórás
ESS1 – 2002	2,370	–	–	1681	0,862
ESS2 – 2005	2,263	-0,107	-0,107	1498	0,931
ESS3 – 2006	2,287	+0,024	-0,083	1512	0,924
ESS4 – 2009	2,201	-0,086	-0,169	1543	0,916
ESS5 – 2010	2,213	+0,012	-0,157	1560	0,901
ESS6 – 2012	1,945	-0,268	-0,425	2003	0,859
ESS7 – 2015	1,964	+0,019	-0,406	1696	0,864
Minden hullám	2,167	–	–	11492	0,905

Jelmagyarázat: sötét színnel jelezve a választások éve. $F=58,437$, $sig=0,000$; $Eta^2=0,030$

Forrás: Róbert–Szabó 2016, 209, 2. táblázat.

Az ESS 2002 és 2015 között lezajlott hét hullámában 16 olyan ország található⁷, amely részese volt az összes adatfelvételnek. Ezen országok között található Magyarország is, ezért a fentiekben bemutatott értékek jelentőségét és tendenciáját nemzetközi összehasonlításban is be tudjuk mutatni. A könnyebb olvashatóság és értelmezhetőség érdekében nem a politikai érdeklődés átlagait közöljük az egyes években, hanem az eredmények alapján képzett országsorrendet.⁸ Ebben a sorrendben első helyen mindig az az ország áll, ahol legmagasabb az érdeklődés négyfokú skálájából számított átlag, és a 16. mindig az az ország, amelynek politikai érdeklődési átlaga a legkisebb. Az utolsó előtti oszlopban a hét adatfelvételi hullám alapján számított érdeklődési átlagot mutatjuk be demonstrálva, hogy az esetek többségében igen kicsi, helyenként elhanyagolható a különbség az egyes országok között. Végül az utolsó oszlop egy százalékos megoszlás eredményeit jelzi (egyáltalán nem érdeklődik (1-es érték) / a nagyon érdeklődik (4-es érték)). Minél kisebb a szám, annál többen vannak a nagyon érdeklődők az egyáltalán nem érdeklődőkhöz képest.

⁷ A 16 országról lásd az alábbi táblázatot.

⁸ Az egyes évekre vonatkozó átlagokat a mellékletben közöljük. A táblázatból kitévnik, hogy a „számtengerben” található adatok között helyenként csak alig érzékelhető különbségek vannak, ezért tartottuk indokoltnak a sorrendek használatát.

3. táblázat.

A politikai elégedettség átlagai alapján képzett helyezési sorrend változása az ESS adatai alapján

Ország	ESS 1	ESS 2	ESS 3	ESS 4	ESS 5	ESS 6	ESS 7	sorrendek átlaga	sorrendek szórása	átlagos érdeklődés	nem érdeklődik/ nagyon érdeklődik
Dánia	2	1	1	1	1	1	2	1,29	0,49	2,817	26,9
Németország	1	3	5	2	3	2	1	2,43	1,40	2,721	34,47
Hollandia	3	4	4	3	2	4	5	3,57	0,98	2,666	87,43
Svájc	4	2	3	4	5	3	4	3,57	0,98	2,660	64,35
Svédország	5	5	2	5	4	5	3	4,14	1,21	2,653	65,00
Norvégia	6	6	6	9	6	7	8	6,86	1,21	2,511	77,55
Nagy Britannia	7	8	7	7	7	9	6	7,29	0,95	2,457	163,37
Finnország	8	7	8	10	8	6	7	7,71	1,25	2,466	136,26
Franciaország	13	13	9	8	9	8	9	9,86	2,19	2,388	149,74
Belgium	11	9	10	12	10	10	10	10,29	0,95	2,338	233,68
Írország	10	10	11	6	14	12	13	10,86	2,61	2,313	267,69
Szlovénia	14	11	12	11	11	13	11	11,86	1,21	2,303	286,28
Lengyelország	12	12	13	13	12	11	14	12,43	0,98	2,272	321,53
Magyarország	9	14	14	14	13	15	16	13,57	2,23	2,167	373,41
Spanyolország	16	15	15	15	15	14	12	14,57	1,27	2,059	420,48
Portugália	15	16	16	16	16	16	15	15,71	0,49	2,011	734,94

Forrás: ESS1–7. Saját számítás.

A 3. táblázat számtalan tanulsággal szolgál a politikai érdeklődés alakulását tekintve. Az ESS adatfelvételei alapján a legmagasabb politikai érdeklődéssel rendelkező ország Dánia, amelynek polgárai nem egyszerűen nagyon érdeklődnek a politika iránt, de tendenciájában, tehát tartósan és következetesen magas a politikai érdeklődésük (lásd a sorrend átlagát és szórását). A táblázatból kiolvasható, hogy Németország 15 éven felüli népessége stabilan a második helyen található, ugyanakkor esetükben nagyobb a helyezések szórása (1,4), az egyes pozíciók közötti mozgás. Hollandia és Svájc sorrendje hajszálpontosan azonos, a két ország lakossága tartósan magas politikai érdeklődéssel rendelkezik. Az adatok rámutatnak, hogy a magas politikai érdeklődéssel rendelkező országok mindegyike vagy észak-európai vagy ún. mag-európai ország.

A közép- és dél-európai országok mindegyike a politikai érdeklődés átlagaiból képzett sorrend alsó harmadában helyezkedik el úgy, hogy a három közép-európai országot a két dél-európai ország követi, illetve zárja a listát. Az ESS összes hullámába bekerült országok közül Portugáliában a legkisebb a politikai érdeklődés, és hasonlóan a lista élén álló Dániához, ebben az esetben is tartós és következetes attitűdről beszélhetünk. A másik dél-európai országban, Spanyolországban az ESS ötödik hullámáig a politikai érdeklődési sorrend stabilan a 15. helyet jelentette, majd a hatodik, illetve különösen a hetedik hullámban egy emelkedő tendencia bontakozott ki. Ennek kimenetele, tartóssága a következő, 8. hullámban már egyértelműen kimutatható lesz.

A közép-európai országok között Szlovénia, Lengyelország és Magyarország a sorrend oly módon, hogy Szlovénia az első hullámot kivéve a 11. hely körül található, Lengyelország esetében pedig a 12. és 13. helyezés a leggyakoribb. Szlovénia és Lengyelország számára egyaránt a 11. és a 14. pozíció volt az elért legkisebb és a legmagasabb helyezés.

Külön érdemes Magyarországról szólni. A 16 országból álló listán ugyanis épp Magyarország az az ország, amely esetében a kezdő és a végsorrend a legnagyobb távolságra található egymástól. 2002-ben a magyar 15 éven felüli népesség a 16 ország politikai érdeklődési átlagát figyelembe vevő helyezési lista 9. helyén állt, azaz a középmezőnyben helyezkedett el, megelőzve az összes közép- és dél-európai országot és több nyugat-európai országot is.⁹ A második, azaz 2005-ben készített mérésben viszont a 14. helyre csúszott vissza Magyarország, amely minimálisan változott a későbbi adatfelvételek során. A legalacsonyabb, 16. azaz lista végi helyezést az utolsó, 2015 tavaszán készített adatfelvétel (ESS7) idején vette fel Magyarország, oly módon, hogy az ötödik hullámtól fokozatosan csúszik lefelé a pozíciója. Vagyis az első táblázatban közölt magyar politikai érdeklődés-átlagok és változásértékek ténylegesen leképeződtek az európai országsorrend vonatkozásában.

A táblázat arra is utal, hogy Magyarországon az egyik legnagyobb az átlagok szórása, és a közép-európai régióon belül itt a legnagyobb a politika iránt nagyon érdeklődők és egyáltalán nem érdeklődők közötti különbség. Magyarországon tehát a politikát nagyon elutasítók vannak jelentős, döntő többségben.

Összességében Magyarországon a politikai érdeklődés átlaga 2,1 átlagpont körüli, amely lefelé mutató tendenciát mutat. Az átlagok alapján készített országsorrendben a 9. helyről induló Magyarország a lista legvégeére került, és az is látható, hogy a három közép-európai ország közül is a politikai iránt legkevésbé érdeklődők közé tartozunk. Nyilvánvalóan adódik a kérdés, hogy mi az oka ennek a speciális magyar esetnek? Milyen tényező húzódnak meg a magyar társadalom politikával kapcsolatos erős fenntartása mögött? Különösen annak fényében, hogy mint láttuk, a közéleti érdeklődés jóval magasabb értéket mutat a különböző mérések során.

A második hipotézis tesztelése

H2. A magyarországi adatok sajátosságait figyelembe véve azt feltételezzük, hogy a magyar állampolgárok esetében a kapott eredmények a politikával kapcsolatos negatív konnotációkkal állnak összefüggésben. Azt feltételezzük, hogy minél negatívabb asszociációkkal rendelkezik valaki a politikáról, annál kevésbé fog érdeklődni iránta, azaz annál inkább taszítani fogja a politika. A kevésbé affektív jellegű válaszokhoz viszont magasabb politikai érdeklődés társul.

Eredményeink bemutatásának elején tehát amellet kívánunk érvelni, hogy a magyar társadalom politikával szembeni fenntartása a politika, mint fogalom negatív konnotációjával áll összefüggésben.

Annak érdekében, hogy a politika és a közélet fogalmát pontosabban elkülöníthessük, 2017-ben egy fókuszcsoporthoz beszélgetés-sorozat¹⁰ keretében arra kértük a résztvevőket, hogy képzeletben utazzanak el a magyar közélet, illetve a magyar politika országába.

A beszélgetéssorozat alapján a Közélet Országá nagyon sokszínű, harsány, mint egy piactér. Mindenki beleszól mindenki más dolgába, mindenkit meghallgatnak, de az ország nem fejlődik. Demokrácia van, de ez azt is jelenti, hogy nagyon nehéz döntéseket hozni, mert mindenkinek van szavazati joga és mindenki mást akar.

⁹ Emlékeztetőül szeretnénk jelezni, hogy 2002-ben, az első mérés évében volt a rendszerváltoztatást követő legmagasabb részvételt produkáló országgyűlési választás Magyarországon, míg a második mérésre 2005 tavaszán egy relatíve nyugalmi politikai helyzetben került sor (lásd Róbert–Oross–Szabó 2017:128).

¹⁰ NKFIH 119603: Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018.

A résztvevők szerint a Politika Országát a bürokrácia, a korrupció, a vita, sokszor a veszekedés, háborúskodás jellemezné. Nyüzsgő, dinamikus ország, amire főleg a rövidtávú célok és az egyéni érdekek mindenek feletti érvényesítése a jellemző. Többen megfogalmazták, hogy a Politika Országá egyfajta kirakatország: létezik egy csillogó felszín és mögötte a szomorú valóság. A gazdagság és a csillogás sokaknak vonzó, a politika országa a jó kapcsolatok és a korlátlan lehetőségek hazája.

A Politika és a Közélet Országá között látványos a különbség. A politika országában van a hatalom és a pénz, a közélet országá pedig a tömegek országá, ahol meg kell küzdeni az erőforrásokért. Ennek ellenére a Közélet Országával könnyebb azonosulni és a többség itt élne szívesebben. A Politika Országában úgy éreznék, hogy semmilyen kontrol nincs az életük felett, mindent helyettük, a fejük fölött döntenek el az ország vezetői. A résztvevők megfogalmazásában

„...A két ország között alá-felé rendeltségi viszony van...”

„...Közélet Ország Politika Ország gyarmata...”

”...Normál halandónak jobb a Közélet Ország, aki ambiciózusabb, annak jobb a Politika Ország...”

A felsőoktatási hallgatók körében 3 etapban készített kutatás eredményeit bemutató ábránk (3. ábra) alapján arra is lehet következtetni, hogy a politikára vonatkozó asszociációkból készített szófelhő egy szélsőségekre inkább hajlamos réteg véleményét tükrözi, így az egész társadalomra jellemző következtetéseket nem érdemes levonni belőle. Ezért végeztük el a teljes népességre vonatkozó hasonló jellegű szófelhő-elemzést is. 2016-ban, a 18 éven felüli népesség a politikával kapcsolatosan a következő asszociációkat említette.

4. ábra. Mi jut eszébe erről a szóról: „politika”? Az érvényes válaszok szófelhője (2016. október, lakossági minta, említések gyakorisága)

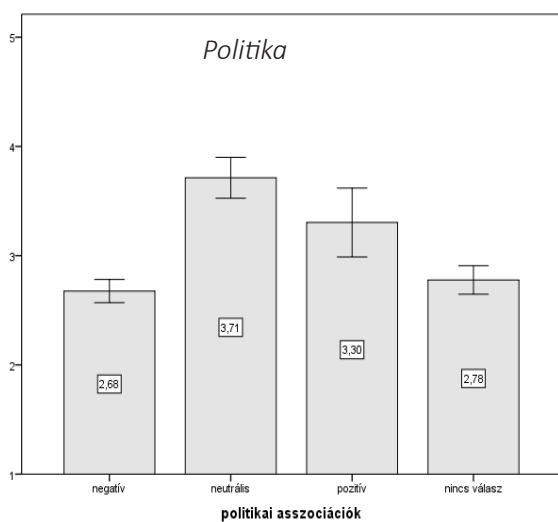
Forrás: Lakossági omnibusz, 2016. október. Saját számítás.

A válaszadók a politikát túlnyomórészt negatív kifejezésekkel jellemezték. Értelmezésükben a politika egyenlő volt hazugsággal, a viszályal, valamint a rosszal, de mindenekelőtt a korrupcióval. Ezek a jelzők nagyon is hasonlítanak az egyetemisták politika-asszociációihoz.

A második hipotézis érvényességének megállapítása érdekében a politikával kapcsolatos asszociációk és a politikai érdeklődés közötti primér kapcsolatot vizsgáltuk a fentebb jelzett, 2016-ban készült lakossági omnibusz adatfelvétel eredményei alapján. Az alkalmazott módszer a többszemponutú szórásanalízis (ANOVA) volt.

Az ANOVA eredményei szerint, a politikai érdeklődés és a politikával kapcsolatos asszociációk között kimutatható a kapcsolat (5. ábra). A negatív politikai asszociációkhoz – amelyek, mint láttuk, dominálják a véleményeket – alacsonyabb politikai érdeklődés társul (2,68 átlagpont). A neutrális értékelés esetében a legmagasabb a politikai érdeklődés (3,71 pont), míg a pozitív véleménnyel rendelkezők – akik a legkisebb arányban vannak – alacsonyabb érdeklődést mutatnak. Az asszociációval nem rendelkezők, vagy az értékelhetetlen választ adók politikai érdeklődési átlaga inkább a negatív véleményekéhez hasonlít (2,78). A függő változó, azaz a politikai érdeklődés szóródásának független változó által magyarázott része (eta²) nem kiemelkedően magas (0,091). A politikával kapcsolatos asszociációk tehát a politikai érdeklődés szóródásának kevesebb mint tizedét magyarázzák meg.

5. ábra. A politikával kapcsolatos asszociációk és a politikai érdeklődés, illetve a közéleti érdeklődés kapcsolata (ANOVA)

N=1005

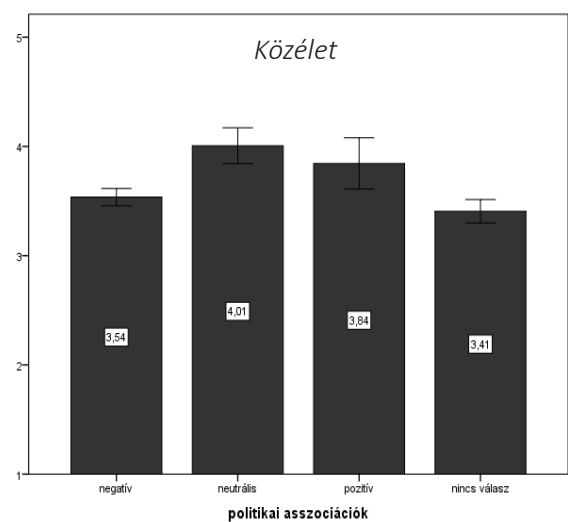
$F=33,174$, $Sig=0,000$, $parciális\ Eta^2=0,091$;

Scheffe-teszt:

„negatív” és „nincs válasz” között nem szignifikáns, $sig=0,712$;

„negatív” és „neutrális”, valamint „negatív” és „pozitív” között $sig=0,000$;

„neutrális” és „pozitív” között nem szignifikáns $sig=0,194$;

N=1005

$F=15,912$, $Sig=0,000$, $Parciális\ Eta^2=0,046$.

Scheffe-teszt:

„negatív” és „pozitív”, valamint a „negatív” és „nincs válasz” között nem szignifikáns, $sig=0,153$; $sig=0,309$;

„negatív” és „neutrális” között $sig=0,000$.

„neutrális” és „pozitív” között nem szignifikáns $sig=0,754$;

A politikai érdeklődés és a politika fogalmával kapcsolatos asszociációk kapcsolatát vizsgáló statisztikák közül a Scheffe-teszt $P \leq 0,05$ nem mutat szignifikáns különbséget a „negatív” asszociáció és a „nincs válasz”, valamint a „neutrális” és a „pozitív” vélemény között. Ezen adatok alapján azt vélelmezzük, hogy a politikáról való gondolkodás Magyarországon tulajdonképpen kétosztatú: vagy negatív jellegű, vagy a semleges különböző árnyalatai (nem negatív vélemények) jelennek meg. Aki tehát nem erősen negatív véleménnyel rendelkezik, az a politikailag érdeklődőbb táborba tartozik, az erős, negatív érzelmi töltetű válaszokkal rendelkezők pedig

kevésbé érdeklődnek a politika iránt.¹¹

A kapott eredmények alapján úgy döntöttünk, hogy a pozitív és semleges kifejezéseket a határok elmosódása miatt összevonjuk. A döntésünk eredményét az alábbi táblázat mutatja:

4. táblázat. A politikával kapcsolatos asszociációk megoszlása

	esetszám	százalék	esetszám	százalék
pozitív	53	5	206	21
neutrális	153	15		
negatív	504	50	504	50
nincs, vagy nem besorolható	296	30	296	29

Forrás: Lakossági omnibusz, 2016.

A közéleti érdeklődés esetében még kisebb magyarázott hányadról beszélhetünk ($\eta^2=0,046$), ráadásul az egyes kategóriák közötti különbségek is jóval kisebbek, és az esetek többségében nem szignifikánsak (kivéve a neutrális és a negatív asszociációk között). Nemcsak a kvalitatív, de a kvantitatív elemzés is azt erősíti, hogy a politika fogalma szorosabban tapad a politikai érdeklődéshez, az pedig a bemutatott elméletek alapján, a politikai önkép kialakulásához, mint az általánosabb közéleti érdeklődéshez. A kutatás fontos eredménye tehát, hogy mást mér a közélet és a mást a politika. A közéleti érdeklődés beemelését ezért nem tartjuk indokoltnak a további hipotézis teszteléséhez.

A későbbiek során, a fenti eredményeket figyelembe véve, a politikával kapcsolatos asszociációk dichotóm változóját (tehát negatív vagy nem negatív értékkel) használjuk az elemzéseinkben. Az elemzés két lépésben folytatódik. Azt a kérdést, hogy mennyire befolyásolja a politikával kapcsolatos asszociáció a politikai érdeklődést, érdemes tovább boncolni, másrészt a harmadik hipotézisben érdemes tesztelni, hogy a politikával kapcsolatos asszociációk hátterében milyen változók találhatók.

Mennyire befolyásolják a politikai érdeklődést a politikával kapcsolatos asszociációk?

A 2. hipotézis tesztelésének következő lépésében azt vizsgáljuk, hogy a politikai érdeklődést mennyire befolyásolják a politikával kapcsolatos asszociációk. Ennek vizsgálata bináris logisztikus regressziós modellek futtatásával történt.

Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a leíró statisztikák alapján vannak olyanok, a kérdésre választ adók egytizede, akik bár negatív asszociációt fogalmaznak meg a politikát illetően, mégis nagyon érdeklődnek iránta, illetve, másik oldalról, a semleges vagy pozitív választ adók 6 százalékát pedig egyáltalán nem érdekli a politika. Ezek tehát inkonzisztens válaszok. Az 5. táblázatból az is kiolvasható, hogy a semleges vagy pozitív asszociációkkal rendelkezők negyedét érdekli nagyon a politika, viszont lényegesen gyakoribb a négyes értéket választók

11 ANOVA futtatásával a fenti eredményeket kontrolláltuk az iskolázottság, a kor, az állandó lakhely szerinti település típusa, valamint a gazdasági aktivitás (eltartott/aktív/nyugdíjas) változókkal. Minden bevont kontroll változó főhatása szignifikáns, de a hatás erőssége egyik esetben sem különösen magas. Relatív legerősebb a koré ($\eta^2=0,098$), ezt követi az aktivitás ($\eta^2=0,061$), az állandó lakhely szerinti település típusa ($\eta^2=0,052$) végül az iskolai végzettség ($\eta^2=0,045$). A kontroll változók bevonása után a politikai asszociációk hatása csökkent a fentebb bemutatotthoz képest ($\eta^2=0,062$). Hasonló megállapítások tehetők a politikai asszociációk és a kontrollváltozók együttes hatásairól: minden esetben szignifikáns, de nem erős hatásról beszélhetünk. A kontrollváltozók együttes hatásai közül érdemes kiemelni az iskolázottság és az állandó lakhely együttes hatását ($\eta^2=0,106$), amely a legmagasabb a bevont független változók közül.

(34%) aránya. Kétségtelen tehát, hogy a semleges és/vagy pozitív asszociációkhoz magasabb politikai érdeklődés társul, és fordítva, de a politikai érdeklődés nem lineárisan működő tényező.

5. táblázat. A politikával kapcsolatban negatív és nem negatív véleményt megfogalmazók politikai érdeklődése (a kérdésre választ adók százalékában)

	negatív asszociáció	semleges vagy pozitív asszociáció	összesen
egyáltalán nem érdeklő a politika	17	6	14
2	34	12	28
3	23	22	22
4	16	34	22
nagyon érdeklő a politika	10	26	14
összesen	100	100	100

Forrás: lakossági omnibusz, 2016.

A fenti táblázat alapján a középű, hármas értéket, amelynél a negatív és a nem negatív asszociációk aránya lényegében azonos volt, kivettük a politikai érdeklődés változóból. A negatív érdeklődési (1,2) és pozitív érdeklődési (4,5) értékeket összevontuk egy bináris változóba, ahol 0= nem érdeklődik a politikai iránt, az 1 jelentése pedig, hogy érdeklődik iránta. Az alábbi bináris logisztikus regressziós modellben megvizsgáltuk, hogy – a politikával kapcsolatos asszociációkon túlmenően – milyen más változók befolyásolhatják, magyarázhatják a politikai érdeklődést.

A regressziós modell hét lépésben (módszer forward (Wald)) vonta be azokat a magyarázó, illetve kontroll változókat, amelyek befolyásolják, magyarázzák a politikai érdeklődést. Gerő és Szabó 2017-es cikkükben arra utalnak, a politikai viselkedést a hagyományos rétegződési és osztálymodellek kevésbé magyarázzák, sokkal valószínűbb, hogy a politikának önálló magyarázó tényezői és modelljei vannak (Gerő–Szabó 2017:118, 128). Eredményeink alapvetően megerősítik a fenti megállapítást.

A táblázat rávilágít ugyanis arra, hogy a politikai érdeklődésre a politikával valamilyen módon összefüggő kérdések hatnak legjobban. Ha valakinek a politikával kapcsolatosan neutrális vagy pozitív asszociációja van, akkor *ceteris paribus* átlagosan 6,5-szeresére nő az esélye, hogy érdeklődni fog a politika iránt. A logisztikus regressziós modell a függő változó szórásának kb. 20 százalékát magyarázza (Nagelkerke R²=0,198). Kétségtelen tehát, hogy a politikával kapcsolatos nem kifejezetten negatív vélemények kialakulása kedvezően hat a politikai érdeklődésre.

A második bevont változó szintén politikai jellegű, az, hogy valaki jobboldalinak sorolja-e be önmagát vagy sem. Ebben az esetben *ceteris paribus* átlagosan 2,8-szeresére nő annak az esélye, hogy érdeklődni fog a politika iránt. A Nagelkerke R² értéke 0,053 ponttal emelkedik, azaz növekszik a független változók által a függő változó szórásából megmagyarázott hányad. Az ötödik modelltől kezdődően a baloldaliság is bevonásra kerül, ugyanakkor, az, hogy valaki önmagát baloldalinak tartja, csökkenti (Exp B=0,260) és nem növeli a politikai érdeklődést (ref=középen áll).

A harmadik modellben az első szignifikáns kontrollváltozó a kor. A kor bevonódása azt a nem meglepő eredményt jelzi, hogy az életkor előrehaladtával növekszik a politikai érdeklődés, ebben az esetben ugyanakkor az Exp(B) értéke 1,636, vagyis a politikai érdeklődés már nem nagyságrendekkel emelkedik, a Nagelkerke R² pedig 0,044 ponttal nő.

A vizsgálat talán legfontosabb megállapítása, hogy az iskolai végzettség egyetlen kategóriája kerül a modellekbe (ref=szakmunkás végzettségű), a legfeljebb 8 osztályt végzettké, méghozzá negatív előjellel (Exp B=0,251). Az, hogy valaki alapfokú végzettségű, tehát csökkenti a politikai érdeklődést. Az a feltételezés ugyanakkor, hogy az iskolázottság emelkedésével automatikusan emelkedik a politikai érdeklődés, ebben az adatbázisban nem igazolható.

A kor és az alapfokú végzettség mellett a kisvárosi állandó lakhely, valamint a nem kerül be a szociodemográfiai változók közül a modellekbe. Míg az előbbi csökkenti a politikai érdeklődést, az utóbbi esetében azt mondhatjuk, hogy a férfiak 1,8-szer nagyobb arányban érdeklődnek a politika iránt, mint a nők.

6. táblázat. A politikai érdeklődésre ható tényezők bináris logisztikus modellje.
Függő változó: politikai érdeklődés (1=érdeklődik) Módszer: Forward (Wald)

Lépés	bevolt változók	B	Exp(B)
Step 1	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,873	6,506***
Step 2	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,671	5,320***
	jobboldali (1=igen)	1,033	2,811***
Step 3	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,680	5,367***
	Kor	,309	1,363***
	jobboldali (1=igen)	1,005	2,731***
Step 4	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,750	5,757***
	Kor	,479	1,615***
	alapfokú végzettségű (1=igen)	-1,384	,251***
	jobboldali (1=igen)	1,065	2,901***
Step 5	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,838	6,283***
	Kor	,547	1,729***
	alapfokú végzettségű (1=igen)	-1,379	,252***
	baloldali (igen=1)	-1,149	,317***
	jobboldali (1=igen)	,875	2,399***
Step 6	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,819	6,168***
	Kor	,594	1,812***
	kisvárosi (igen=1)	-,835	,434***
	alapfokú végzettségű (1=igen)	-1,581	,206***
	baloldali (igen=1)	-1,345	,260***
	jobboldali (1=igen)	,797	2,218***
Step 7	politikával kapcsolatos asszociációk (1=neutrális vagy pozitív)	1,900	6,685***
	nem	,602	1,826***
	Kor	,590	1,805***
	kisvárosi (igen=1)	-,825	,438***
	alapfokú végzettségű (1=igen)	-1,435	,238***
	baloldali (igen=1)	-1,361	,256***
	jobboldali (1=igen)	,664	1,943***
	Constant	-2,348	,096

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

Step 1: -2 Log likelihood: 670,568^a Cox & Snell R²: ,148

Nagelkerke R²: ,198

Step 2: -2 Log likelihood: 644,189^a Cox & Snell R²: ,188

Nagelkerke R²: ,251

Step 3: -2 Log likelihood: 621,225^a Cox & Snell R²: ,221

Nagelkerke R²: ,295

Step 4: -2 Log likelihood: 594,428^b Cox & Snell R²: ,258

Nagelkerke R²: ,345

Step 5: -2 Log likelihood: 584,391^b Cox & Snell R²: ,272

Nagelkerke R²: ,363

Step 6: -2 Log likelihood: 571,601^b Cox & Snell R²: ,288

Nagelkerke R²: ,385

Step 6: -2 Log likelihood: 563,784^b Cox & Snell R²: ,298

Nagelkerke R²: ,399

Összességében, a hét modell alapján a politikai érdeklődés azokra az idősebb, elsősorban férfi válaszadókra jellemző, akik önmagukat a jobboldalra sorolják, és képesek nem affektív, pusztán érzelmi, sőt indulati elemekre épülő fogalmi háttérrel azonosítani a politika fogalmát. A 7. modell alapján a függő változó szóródásának ilyen esetekben szokatlanul magas, közel 40 százalékát tudták a bevonásra került független változók megmagyarázni.

Ami az eredeti hipotézist illeti, megállapítható, hogy a politikai érdeklődést ténylegesen növeli a politikával kapcsolatos nem negatív asszociációk kialakulása, méghozzá igen jelentősen, de emellett több más tényező, dimenzió együttes hatásait is érdemes feltételeznünk a politikai érdeklődés kialakulásakor. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a politikával kapcsolatos objektívált gondolkodás nélkülözhetetlen a politikai érdeklődés létrejöttéhez, de ez önmagában még nem alakítja ki a politikai érdeklődést. Nyilvánvaló kérdés, hogy milyen tényezők segíti elő ennek kialakulását? Ezt a kérdést a 3. hipotézis segítségével vizsgáljuk.

A harmadik hipotézis tesztelése

H3: Úgy véljük, hogy a kulturális tőke, ezen belül is a megszerzett iskolázottsági szint fogja befolyásolni azt, hogy ki milyen asszociációkkal rendelkezik a politikáról. Magasabb iskolázottság révén a kérdezettek kevésbé negatív válaszokat tudnak adni. Ez pedig közvetve hat a politikai érdeklődésre.

Harmadik hipotézisünk tesztelése szintén bináris logisztikus regressziós modell segítségével történik. Az előző hipotézis során alkalmazott változóegyüttes bevonásával vizsgáljuk meg, hogy a politikával kapcsolatos asszociációkat mi befolyásolja leginkább. Ezen bevont kontrollváltozók között az iskolázottság is szerepel. A regressziós modell négy lépésben (módszer forward (Wald)) vonta be azokat a kontrollváltozókat, amelyek befolyásolják, magyarázzák a politikával kapcsolatos asszociációkat. A 7. táblázat és a hozzá tartozó statisztikák eredményei igen érdekes következtetések levonását teszik lehetővé.

Szembevetve, hogy nem olyan robusztus az eredmények statisztikája. Nagelkerke R² értéke még a 4., teljes, minden szignifikáns változót tartalmazó modell esetében is 0,088, azaz a logisztikus regressziós modell a függő változó szórásának kevesebb mint tizedét magyarázza. Ugyanazok a tényezők, amelyek összességében nagyon jól működtek a politikai érdeklődés vonatkozásában, korántsem működnek olyan jól a politikával összefüggő asszociációk esetében.

Az adatok szerint a politikával kapcsolatos semleges és/vagy pozitív asszociációk kialakulását legnagyobb mértékben a jobboldali beállítódás befolyásolja. A jobboldali ideológiai karakter ceteris paribus átlagosan 2,4-szeresére emeli annak az esélyét, hogy a politikáról semleges és/vagy pozitív asszociációja legyen valakinek.

A második és a harmadik modell alapján érdemi hatása van még a kornak, illetve a diploma létének vagy hiányának. Minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy semleges és/vagy pozitív lesz a véleménye (Exp B=1,178), illetve a diploma megléte szintén ilyen irányba hat (Exp B= 1,764). Érdemes azonban megjegyezni, hogy ezekben a modellekben is a jobboldaliság hatása a legerőteljesebb.

Végül a negyedik, teljes modell alapján a politikai értelmezés lehetőségét emeli a diploma, a kor előre haladta, és talán meglepő módon az, hogy valaki a nők közé tartozik. Mindezen hatásokat azonban érdemben felülmúlja a jobboldali gondolkodásmód.

7. táblázat. A politikával kapcsolatos asszociációkra ható tényezők bináris logisztikus modellje.
Függő változó: politikai asszociációk (1=neutrális, pozitív). Módszer: Forward (Wald)

lépés	bevont változók	B	Exp(B)
Step 1	jobboldali (1=igen)	,873	2,393***
Step 2	Kor	,164	1,178***
	jobboldali (1=igen)	,884	2,422***
Step 3	Kor	,206	1,229***
	diplomás (1=igen)	,567	1,764***
	jobboldali (1=igen)	,873	2,394***
Step 4	nem (1=férfi)	-,346	,708**
	Kor	,204	1,226***
	diplomás (1=igen)	,586	1,797***
	jobboldali (1=igen)	,931	2,538***
	Constant	-1,867	,155

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

Step 1: -2 Log likelihood: 829,497aCox & Snell R2: ,036

Nagelkerke R2: ,051

Step 2: -2 Log likelihood: 821,253aCox & Snell R2: ,047

Nagelkerke R2: ,067

Step 3: -2 Log likelihood: 814,230aCox & Snell R2: ,056

Nagelkerke R2: ,080

Step 4: -2 Log likelihood: 810,271aCox & Snell R2: ,061

Nagelkerke R2: ,088

Harmadik hipotézisünk alátámasztható, a diploma megléte valóban növeli annak az esélyét, hogy a kért kevéssé affektív hatásokon nyugvó véleményt fogalmazzon meg politikáról. A függő változó szóródásának azonban kevesebb mint tizedét képesek a bevont független változók megmagyarázni, vagyis a politikával kapcsolatos asszociációk kialakulásában általunk jelenleg nem elemezett egyéb tényezőknek, dimenzióknak is lehet hatása.¹²

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunk fenti eredményei pótolni igyekeznek a felnőtt lakosság politikai érdeklődésének tüzetes vizsgálatára vonatkozó empirikus vizsgálatok hiányát.

A kapott eredményeink az ESS adatainak tükrében rámutattak, hogy a magyar állampolgárok politikai érdeklődése csökkenő tendenciát mutat. Míg 2002-ben hazánk még a vizsgált európai országok között a középmezőnyben helyezkedett el (9.) a 2005-ben készített mérésben már a 14. helyre csúszott vissza, végül a legutóbbi vizsgálatban már a legalacsonyabb, 16. azaz lista végi helyezést érte el. A fenti nemzetközi trendről Szabó Andrea és Róbert Péter korábbi tanulmánya (2016) alapján azt feltételeztük, hogy létezik egy sajátos magyar eset, amelynek hátterében valami más is van, mint a Közép-Európára jellemző szociokulturális, szocializációs háttér.

A politika és közélet fogalmak politikai érdeklődésre vonatkozó hatása a tanulmányban ismertetett kiegészítő, kvalitatív és kvantitatív vizsgálatok eredményei alapján eltérő. A fókuszcsoportos vizsgálatok alapján a Közélet Országáa nagyon sokszínű, harsány, mint egy piactér, míg a Politika Országát a bürokrácia, a korrupció,

12 Megjegyzendő, hogy egy másik modellszámításba bevontuk a különböző pártok szavazóit (Fidesz, Jobbik, LMP, egyesített baloldali pártok) a baloldali és jobboldali orientáció helyett. A többi tényező változatlanul tartása mellett a Fideszre való szavazás, a diploma, és a kor emelte, az LMP-re történő szavazás csökkentette a politikával kapcsolatos nem negatív asszociációk kialakulását. A 4. modell vonatkozásában a Nagelkerke R2 értéke 0,074 volt, azaz még kevésbé magyarázta a függő változó szórását, mint a baloldal-jobboldali orientáció beemelése.

a vita, sokszor a veszekedés, háborúskodás jellemzi. A politika országában van a hatalom és a pénz, a közélet országa pedig a tömegek országa, ahol meg kell küzdeni az erőforrásokért. Ennek ellenére a Közélet Országával könnyebb azonosulni és a többség itt élne szívesebben. A Politika Országában úgy éreznék, hogy semmilyen kontrol nincs az életük felett, mindent helyettük, a fejük fölött döntenek el az ország vezetői. Érdekes módon a kvantitatív adatfelvételben vizsgált szóasszociációkat tekintve mégis azt találtuk, hogy a politikai érdeklődéshez jobban tapad a politikai asszociáció.

Vizsgálatunk második felében választ adtunk arra, milyen tényezők húzódnak meg a magyar társadalom politikával kapcsolatos erős fenntartása mögött. Azt feltételeztük, hogy minél kedvezőbb egy adott egyén politikával kapcsolatos asszociációja, annál magasabb az illető politikai érdeklődése és fordítva. Kutatási eredményeink alapján azt állíthatjuk, hogy a politikáról való gondolkodás hazánkban kétosztatú: negatív asszociációk mellett a semleges különböző árnyalatai jelennek meg. Aki tehát bármilyen nem affektív, nem erősen negatív véleménnyel rendelkezik, inkább a politikailag érdeklődők táborába tartozik, míg az erős, negatív érzelmi töltetű válaszokkal rendelkezők kevésbé érdeklődnek a politika iránt. A semleges és/vagy pozitív asszociációkhoz erősebb politikai érdeklődés társul, és fordítva, ugyanakkor a politikai érdeklődés nem lineárisan működő tényező. A politikai asszociációk és a politikai érdeklődés kapcsolatának vizsgálatára bevont magyarázó, illetve kontrollváltozókat tekintve azt találtuk, hogy a politikai érdeklődés azon idősebb, elsősorban férfi válaszadók körében magasabb, akik önmagukat a jobboldalra sorolják, és képesek nem pusztán érzelmi, vagy indulati elemekre épülő fogalmi háttérrel azonosítani a politika fogalmát.

Végül azt a feltevést is megvizsgáltuk, hogy vajon a kulturális tőke, azon belül a válaszadó iskolázottsági szintje befolyásolja-e azt, hogy milyen asszociációkkal rendelkezik a politikáról. Azt feltételeztük, hogy magasabb iskolázottság révén kevésbé negatív válaszokat alkotnak a kérdezettek, ami közvetetten a politikai érdeklődésre is kihat. A magas iskolázottság, azon belül is a diploma megléte valóban a politikáról való gondolkodás kulcstényezője, akárcsak az életkor előrehaladása. Elemzésünkben azonban azt találtuk, hogy a jobboldali gondolkodásmód minden tényezőnél jobban meghatározza azt, hogy valaki miként asszociál a politikára. Mindez megerősíti Szűcs Zoltán Gábor (2012:149) azon állítását, miszerint bár a politikai valóság értelmezésében követett diszkurzív stratégiák nem köthetők kizárólagos módon az újkonzervatív nyelv hatásához, de a különféle nyelvi kontextusok közötti érintkezések és a politika alapfogalmainak ebből származó többértelműségei nem véletlenszerűek. Tanulmányunk eredményei alapján arra következtethetünk, hogy a 2000-es éveket követően hazánkban a jobboldal által kialakított politikai narratíva komoly hatással bír az állampolgárok politikai érdeklődésére.

HIVATKOZÁSOK

- Choi, J. – Lee J. K. (2015) Investigating the effects of news sharing and political interest on social media network heterogeneity. *Computers in Human Behavior*, Volume 44, March 2015, 258–266. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.11.029>
- Claes, E – Hooghe, M. (2017) The Effect of Political Science Education on Political Trust and Interest: Results from a 5-Year Panel Study. *Journal of Political Science Education*, 13 (1), 33–45. <https://doi.org/10.1080/15512169.2016.1171153>
- Csepeli Gy. – Szabó I. (1984) Politikai érzelmek iskolája: a 10–14 évesek politikai világképének szerveződéséről. *Jel–Kép*, 5 (2), 26–31.
- Gazsó F. – Laki L. (2004) *Fiatalok az Újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Gazsó F. – Gazsó T. (1993) Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 4, 104–142.
- Gerő M. – Szabó A. (2017) A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, MTA TK – Belvedere, 117–154.
- Haller, M. (2002) Theory and Method in the Comparative Study of Values – Critique and Alternative to Inglehart. *European Sociological Review*, 18 (2), 139–158. <https://doi.org/10.1093/esr/18.2.139>
- Huntington, S. P. (1997) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Touchstone, Simon & Schuster, New York.
- Howard, M. (2003) *The weakness of civil society in post-communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization – Cultural and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, New Jersey.
- Kaid, L. L. - Holtz-Bacha, C. (2008) *Encyclopedia of Political Communication*. Sage Publications, Los Angeles, London.
- Koskimaa, V. – Rapelli, L. (2015) Political Socialization and Political Interest: The Role of School Reassessed. *Journal of Political Science Education*, 11 (2), 141–156. <https://doi.org/10.1080/15512169.2015.1016033>
- Luskin, R. C. (1990) Explaining political sophistication. *Political Behavior*, 12/4, 331–361. <https://doi.org/10.1007/bf00992793>
- Lee, S. – Lin, N. C. – Stevenson R. T. (2015) Evaluating the cross-national comparability of survey measures of political interest using anchoring vignettes. *Electoral Studies*, 39, September 2015, 205–218. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2015.03.009>
- Lupia, A. – Philbot, T. (2005) Views from Inside the Net: How Websites Affect Young Adults' Political Interest. *The Journal of Politics*, 67(4), 1122–1142. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2005.00353.x>
- Mierina, I. and Rungule, R (2012) *Youth and political alienation in post-communist countries*. The Second ISA Forum of Sociology Abstract Book, International Sociological Association, Buenos Aires: Sage, 517.
- Oross D. – Szabó A. (2017) Trendek a magyar egyetemisták és főiskolások politikai részvételében, 2011–2015. In Szabó A. (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 100–122.
- Oross, D. – Szabó, A. (2017) Changing Tendencies of Youth Political Participation in Europe: Evidence from Four Different Cases. In Breen, M. (ed.) *Values and Identities in Europe: Evidence from the European Social Survey*. Abingdon: Routledge, 2017, 160–183. (ISBN:9781138226661)
- Pataki Gy. (2013) A kocka el van vetve... *Kultúra és Közösség*, 4 (2), 81–109.
- Percheron, A. (1974) Szocializáció és politikai szocializáció: In Szabó I. – Csáková M. (szerk.) *A politikai szocializáció*. Új Mandátum Kiadó, 1999, 9–17.
- Percheron, A. (1993) A gyermekek politikai szókinccse. In Szabó I. – Csáková M. (szerk.) *A politikai szocializáció*. Új Mandátum Kiadó, 1999, 79–100.
- Persson, M. (2013) Education and Political Participation. *British Journal of Political Science*, 689–703. <https://doi.org/10.1017/S0007123413000409>
- Prior, M. (2005) News vs. Entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout. *American Journal of Political Science*, 49(3), 577–592. <https://doi.org/10.2307/3647733>
- Róbert P. – Szabó A. (2016) „Magad uram, mert szolgál alig van!” A politikai részvétel tendenciái Magyarországon. In Boda Zs. – Szabó A. (szerk.) *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, 199–227.
- Róbert P. – Oross D. – Szabó A (2017) Youth, Precarious Employment and Political Participation in Hungary. *Intersections. EEJSP*, 3(1): 120–146. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v3i1.299>
- Russo, S. – Stattin, H. (2017) Self-determination theory and the role of political interest in adolescents' sociopolitical development. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 50, May, 71–78. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2017.03.008>

- Susánszky P. (2018) A politikai részvétel egyenlőtlenségei Európában. Doktori (PhD) értekezés, kézirat.
- Stumpf I. (1995) Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák In Gázsó F, Stumpf I (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest: Ezredforduló Alapítvány, 1995. pp. 110–122. (ISBN:9630453266)
- Szabó I. (2000) *A pártállam gyermekei: tanulmányok a magyar politikai szocializációról* / Szabó Ildikó. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány: Új Mandátum.
- Szabó I. – Örkény A. (1998) *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány, 1998.
- Szabó A. – Oross D. (2014) Ott és akkor egészen mások vagy mindig mindenütt ugyanazok? Aktív és passzív hallgatók Magyarországon. In Szabó Andrea (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II.: Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szeged–Budapest: Belvedere Meridionale – MTA TK PTI, 99–110.
- Székely L. – Szabó A. (2016) (szerk.) *Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Az ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok!* Budapest: Új Nemzedék Központ.
- Szűcs Z. G. (2012) A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta In Boda Zs. – Körösnéyi A. (szerk.) *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet – Új Mandátum Kiadó, 128–151.
- Van Deth, J. (1990) Interest in Politics. In Jennings, M.K. – Jan W. van Deth. deGruyter (eds.) *Continuities in Political Action. Studies on North America. Volume 5*. Berlin–New York: de Gruyter, 275–312.
- Verba, S. – Schlozman, K. L. – Brady, H. (1995) *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

MELLÉKLET

8. táblázat. A politikai érdeklődés átlagának alakulása az ESS minden hullámában résztvevő 16 ország körében (1–4 skála átlagai)

Ország	ESS 1	ESS 2	ESS 3	ESS 4	ESS 5	ESS 6	ESS 7	átlag	szórás
Dánia	2,719	2,741	2,803	2,898	2,846	2,868	2,843	2,817	0,066
Németország	2,775	2,613	2,598	2,742	2,683	2,791	2,843	2,721	0,093
Hollandia	2,719	2,613	2,625	2,667	2,700	2,672	2,668	2,666	0,038
Svájc	2,686	2,644	2,627	2,638	2,643	2,695	2,688	2,660	0,028
Svédország	2,604	2,600	2,683	2,633	2,677	2,591	2,782	2,653	0,068
Norvégia	2,528	2,516	2,497	2,494	2,494	2,544	2,505	2,511	0,019
Finnország	2,423	2,398	2,431	2,456	2,423	2,559	2,569	2,466	0,070
Nagy Britannia	2,459	2,357	2,448	2,542	2,433	2,383	2,578	2,457	0,080
Franciaország	2,293	2,204	2,387	2,534	2,387	2,432	2,477	2,388	0,111
Belgium	2,314	2,307	2,315	2,375	2,337	2,334	2,386	2,338	0,031
Írország	2,325	2,303	2,312	2,561	2,173	2,276	2,239	2,313	0,121
Szlovénia	2,271	2,272	2,289	2,407	2,307	2,261	2,315	2,303	0,050
Lengyelország	2,298	2,252	2,285	2,302	2,275	2,280	2,213	2,272	0,031
Magyarország	2,370	2,200	2,276	2,203	2,214	1,945	1,964	2,168	0,157
Spanyolország	1,877	2,069	1,965	1,975	2,060	2,173	2,295	2,059	0,140
Portugália	2,134	1,989	1,945	1,965	1,933	1,924	2,185	2,011	0,105

Forrás: ESS1–7. Saját számítás.